

Руслан ЖОГА

orcid.org/0000-0002-3287-6918

здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії

Української інженерно-педагогічної академії

(Харків, Україна) *ruslan20008@gmail.com*

АДАПТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті розглянуто проблему підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва в умовах мінливого соціокультурного й професійного середовища. Автором проведено аналіз наявних у сучасному науковому дискурсі визначень поняття «адаптивні освітні технології» та зроблено висновок про недостатність розгляду питання застосування адаптивної освіти на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти. Логіку дослідження побудовано на вивченні таких понять, як адаптація, соціальна адаптація, освітні адаптивні технології. Проведено пошук способів їхнього дієвого використання в закладах вищої педагогічної освіти. У роботі акцентовано на проблемі існування вступників із різним рівнем початкової музичної підготовки музичних факультетів закладів вищої педагогічної освіти, що суттєво ускладнює процес їхньої професійної адаптації.

Наведено історичні джерела й стилу характеристики сучасного стану розробленості проблеми адаптивних технологій в освіті. Основну увагу зосереджено на питанні застосування освітніх адаптивних технологій під час підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва. На основі аналізу визначень науковців з'ясовано специфіку суті соціальної адаптації та адаптивних освітніх технологій на сучасному етапі. Акцентовано на існуванні адаптаційних потреб у здобувачів вищої освіти на початковому етапі навчання.

У роботі наголошено на важливості застосування адаптивних технологій у сучасних мінливих соціокультурних умовах. Акцентовано на складності освоєння музичного мистецтва, його емоційній основі, вивченні іншої, невербальної мови спілкування. Запропоновано авторське бачення застосування освітніх адаптивних технологій під час підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва без початкової підготовки. Виокремлено етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти через конкретизацію теми «Звукоряд» дисципліни «Елементарна теорія музики». Автором наголошено на необхідності врахування індивідуальних можливостей здобувачів освіти, рівня їхнього розвитку, працездатності й аналітично-рефлексивних дій.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, адаптивне навчання, музичне мистецтво, підготовка вчителів музичного мистецтва.

Ruslan ZHOGA,

orcid.org/0000-0002-3287-6918

Graduate of the Degree of Doctor of Philosophy

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

(Kharkiv, Ukraine) *ruslan20008@gmail.com*

ADAPTIVE TECHNOLOGIES IN MUSICAL AND PEDAGOGICAL EDUCATION

The paper deals with the issues of training would-be teachers of Music in an evolving socio-cultural and professional environment. The author analyzes definitions of the “adaptive educational technologies” concept available in modern research discourse. He also concludes that applying adaptive education at Musical faculties is insufficient at pedagogical universities. The study’s logic is built up through analyzing the concepts of social adaptation and educational adaptive technologies. We sought ways to use them efficiently at pedagogical universities. The focus of our attention is the issue of entrants who show different musical efficiency levels when they start Music courses at Pedagogical Universities, which hampers their professional adaptation significantly.

We present historical background and a brief description of the adaptive technologies (AT) current development status in education. Its focus is applying educational AT while training would-be teachers of Music. Based on the definition’s analysis, actual peculiarities and the essence of social adaptation and adaptive educational technologies are clarified. Emphasis is placed on the students’ adaptation needs at the beginning of the course. The author also emphasizes the importance of applying AT in today’s evolving socio-cultural conditions. The complexity of mastering the art of music is emphasized, as well as its emotional basis and learning another, nonverbal language of communication. The author’s vision of applying AT in the course of training would-be Music teachers who lack basic preparation is offered in the paper. The stages of implementing adaptive education at musical faculties through specifying the topic of “Soundtrack” within the framework of the discipline “Elementary theory of Music” are singled out. The author emphasizes the necessity to consider the students’ individual capabilities and their development rates, their ability to work, as well as their analytical and reflexive actions.

Key words: adaptation, social adaptation, adaptive learning, music, training teachers of Music.

Постановка проблеми. В умовах динамічного соціально-економічного середовища значно активізувалась проблема соціальної адаптації як суспільства загалом, так і окремої особистості. У процесі модернізації освіти відбувається пристосування здобувачів вищої освіти й викладачів до новацій: дворівневої системи освіти, нових державних стандартів, технологій, форм і методів навчання. У зв'язку із цим спостерігається ускладнення перехідних процесів, ситуацій, які потребують специфічних адаптивних методів розв'язання завдань у системі вищої освіти.

Сучасні зміни в суспільстві виявляють неготовність молоді розвиватись в умовах мінливого соціокультурного й професійного середовища. Система професійної, зокрема музично-педагогічної, освіти також виявилась не досить підготовленою до трансформацій суспільного життя, до підготовки активної особистості, здатної до творчого самовдосконалення в мінливих економічних і соціальних умовах.

Специфіка створення освітнього процесу музично-педагогічних факультетів визначається наявністю молоді з різним рівнем початкової музичної підготовки. Тут є випускники музичних шкіл, музичних коледжів, коледжів культури й взагалі без початкової підготовки. Це зумовлює різний рівень знань із теоретичних і виконавських дисциплін, різний вік, мотивацію отримання вищої освіти й професійну спрямованість. Існує суперечність між розвиненістю технологій адаптивного навчання в професійній освіті та їх недостатнім використанням на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти. Представлена стаття присвячена розв'язанню суперечності дослідження.

Аналіз досліджень. Системне вивчення літературних джерел дало змогу визначити значущі наукові розвідки з питань адаптивних технологій: соціальної адаптації (К. Андросович, І. Галецька, Л. Константинова, А. Реан, М. Ромм, Н. Свіридов, Н. Соколова), менеджменту освіти (Г. Єльнікова, Г. Кравченко, В. Ульянова).

Окрему групу становлять дослідження, присвячені адаптивному навчанню в контексті професійної підготовки студентів (В. Бондар, Н. Кисельов, Д. Лопарева, В. Медведєв, А. Налчаджян, Т. Опалюк, Н. Подсосова, Г. Симонова, Т. Франчук, І. Шапошнікова, Є. Яковлев, Н. Яковлева). Спеціальних досліджень проблеми адаптивних технологій у музично-педагогічній освіті нами не знайдено.

Не дивлячись на цінні теоретичні результати, отримані в наукових працях, залишається не досить дослідженою проблема професійно-педагогічної адаптації майбутніх вчителів музич-

ного мистецтва на початковому етапі навчання в закладі вищої освіти.

Останнім часом спостерігається низький рівень готовності випускників шкіл до засвоєння програм вищої професійної освіти. Багатьом вступникам характерний репродуктивно-наслідувальний рівень пізнавальної діяльності, слабе володіння навичками самостійної навчальної діяльності, інтелектуальними й загальнонауковими вміннями, відсутність системності в знаннях, недостатня мотивація до навчання. Це посилює необхідність розв'язання проблеми формування компетентних фахівців, підготовки вчителів музичного мистецтва.

Мета статті – розглянути сутність адаптаційних процесів професійної підготовки вчителів музичного мистецтва й запропонувати авторське бачення технології навчання такого контингенту на основі адаптивних освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Адаптація як явище й міждисциплінарний феномен цікавили науковців з античних часів. Арістотель, Платон, Демокріт, Плутарх та інші намагались дати тлумачення та з'ясувати її природу. Перше згадування терміна «адаптація» (від лат. *adapto* – пристосовую) відбулось в 1865 році. Запровадив його вживання фізіолог Г. Ауберг. Він розглядав адаптацію як зміни пристосувального характеру шкірних аналізаторів до дії зовнішніх подразників. Це дало поштовх до всебічного вивчення проблеми, яка вийшла за межі біології та набула розповсюдження в інших наукових галузях: філософії, соціології, психології, демографії, медицині, педагогіці й інших (Яковлев, Яковлева, 2016).

У вітчизняних дослідженнях науково-практичний інтерес до проблеми адаптації виник у 20-ті роки минулого сторіччя. Розуміння необхідності створення умов для гармонійного розвитку особистості потребувало вивчення адекватних способів її пристосування до мінливих умов освітнього середовища й надання можливості перетворювати середовище відповідно до своїх потреб та інтересів.

Поступово проблема адаптації стає міждисциплінарною та отримує розвиток у соціальній, педагогічній та інших сферах. Поняття «соціальна адаптація» та «адаптація особистості» вважаються синонімічними й мають багато визначень. Одним із найпоширеніших є таке: «процес і результат ефективної взаємодії особистості із середовищем, у результаті якого встановлюється відповідність між загальним рівнем найактуальніших натепер потреб особистості й наявним (перспективним) рівнем задоволення таких потреб, що визначає беззупинний розвиток особистості»

(Словник, 2021). Хочемо відзначити, що потреба в адаптації виникає тоді, коли проявляється та усвідомлюється протиріччя між зовнішніми обставинами й усталеними характеристиками суб'єкта, які не дозволяють йому повною мірою реалізувати необхідні функції.

І. Галецька вважає, що соціальна адаптація – це інтеграція людини в суспільство, у процесі якої відбувається формування самосвідомості й рольової поведінки, здатності до самоконтролю та адекватних зв'язків і стосунків (Галецька, 2005: 91).

На думку Н. Соколової, соціальна адаптація – це технологія соціальної роботи, яка складається з таких етапів (Соколова, 2016: 97):

- виникнення адаптаційної потреби;
- усвідомлення адаптаційної потреби;
- діагностика адаптивності й індивідуальних особливостей людини;
- усвідомлення людиною потреб у зміні якостей особистості (комунікативних, ціннісно-орієнтованих, пізнавальних та інших);
- розробка плану дій;
- реалізація програми;
- коригувальні дії.

Вона вважає, що соціальна адаптація як технологія виникає тоді, коли людина попадає в інше соціальне середовище (новий трудовий, шкільний або студентський колектив, іншу країну й інше) або складну життєву ситуацію. У таких обставинах особистість розуміє, що модель її поведінки не відповідає потребам нового соціального середовища. Відбувається усвідомлення необхідності пристосування до нової соціальної ситуації.

За думкою Н. Свірідової, «соціальна адаптація – це активне освоєння особистістю нового для неї соціального середовища». Викликані постійними змінами, що відбуваються й у соціальних умовах нашого існування, і в нас самих, адаптаційні процеси проходять весь час. Автор виділяє об'єктивну основу процесу соціальної адаптації особистості в колективі – обмін діяльністю на основі певного розподілу праці (Свіридов, 1980: 51–59).

Ми розуміємо процес соціальної адаптації особистості як процес дієвої взаємодії людини із середовищем, пристосування для уникнення протиріч між зовнішніми обставинами й усталеними властивостями особистості.

Оскільки в колі уваги знаходиться питання професійної підготовки фахівців, нас особливо зацікавили проблеми соціальної адаптації здобувачів вищої освіти. Тож зупинимось на них детальніше. Підґрунтям для цього стали підходи А. Реана, який відзначає три стратегії адаптаційного процесу (Реан, 2008: 42):

1. Активний вплив на зовнішнє середовище, його освоєння та пристосування до своїх потреб.

2. Зміна своєї особистості, корекція власних соціальних принципів, стереотипів поведінки.

3. Комбінована стратегія, яка об'єднує перші дві стратегії.

Ми погоджуємося з його думкою, що стратегії адаптаційного процесу формуються залежно від потреб, мотивів, суб'єктної позиції, психофізіологічних та індивідуально-особистісних особливостей, які визначають здатність людини пристосовуватись до соціального середовища. Нездатність людини знайти своє місце в суспільстві призводить до неспроможності діяльності, стану дискомфорту, психоемоційного напруження. У результаті позитивного результату пристосування до соціального середовища відбувається інтеграція, досягнення оптимального стану, самоактуалізація, які є показником досягнення позитивного результату.

Зосередимося на комбінованій стратегії, в основу якої покладено узгодженість впливу викладача й спрямовану самоорганізацію здобувача освіти. Адаптація відбувається в результаті узгодження взаємодії різноспрямованих впливів, які є рушійною силою та мають творчу основу.

У контексті нашого дослідження слушною є думка Л. Константинової, яка розглядає соціальну адаптацію як одну з форм адаптації студентів-першокурсників. На її думку, це процес і результат активного пристосування індивіда до групи, до умов соціального середовища, до суспільних умов життя, що змінюються чи вже змінилися (Константинова, 2021).

У своєму дослідженні К. Андросович відзначає чотири стадії соціальної адаптації здобувачів вищої освіти перших курсів:

– перша стадія передбачає усвідомлення нового соціального статусу, засвоєння світоглядних, поведінкових, комунікативних та інших стереотипів, властивих студентській спільноті;

– друга – адаптація до особливостей освітнього процесу закладу вищої освіти, зміна системи цінностей, стилю мислення, набуття власного стилю в навчанні;

– третя – соціально-громадська адаптація, входження молоді у світ зрілого громадського життя. У такий період формуються політичні орієнтації, почуття відповідальності, громадська позиція;

– четверта стадія – відбувається особистісна адаптація, процес самоідентифікації як цілої дорослої особистості. Для такої стадії характерне формування нової самооцінки, суспільно-політичної позиції (Андросович, 2015: 43).

Дослідниця вважає, що адаптація – це передумова майбутньої адекватної діяльності, необхідна умова її успіху без відчуття дискомфорту, напруженості й внутрішнього конфлікту особистості з професійним і соціальним середовищем (Андросович, 2015: 44).

Працюючи над таким питанням, колектив науковців (В. Бондар, Т. Опалюк, Т. Франчук, І. Шапошнікова) описує теорію та практику адаптивного навчання студентів педагогічних закладів вищої освіти й указує, що «адаптивне навчання трактується як процес становлення продуктивних взаємовідношень між студентом та освітнім середовищем, в якому навчання є системотвірним компонентом із тенденцією переходу від суб'єкт-об'єктних (асиміляція) до суб'єкт-суб'єктних способів взаємодії (акомодация), які виступають базовими для реалізації адаптивної функції навчання, проєктування індивідуальної особисто орієнтованої траєкторії професійного розвитку й саморозвитку здобувачів вищої освіти» (Бондар, 2018: 49).

Ми розуміємо адаптивне навчання як процес ефективної взаємодії особистості з освітнім середовищем, під час якого відбувається його професійне становлення, самоактуалізація та формування важливих особистісних якостей.

Розглянемо використання адаптивних освітніх технологій безпосередньо під час підготовки вчителів музичного мистецтва. Як зазначалось раніше, виникнення адаптаційної потреби виникає в здобувачів вищої освіти музичних факультетів на початковому етапі навчання. Адаптацію студентів необхідно розглядати як комплексну проблему, яка складається із соціального й педагогічного аспектів.

У соціальному аспекті йдеться про процес сприйняття студентом нової соціальної ролі, колективу, іншої організації освітнього процесу. Інше соціальне середовище ускладнює процес адаптації та органічне включення в освітній процес. У педагогічному аспекті велике значення має такий чинник освітнього процесу, як мінливість, в якій особистість постійно пристосовується до змін, що мають педагогічно обґрунтований характер.

У таких умовах важливо вміти грамотно організувати й супроводжувати адаптаційний вплив, використовуючи весь спектр можливостей і урахувавши особистісні особливості здобувачів освіти (їхні цілі, інтереси, потреби, здатності). Слід відзначити, що особистість адаптується не тільки до нового освітнього контенту (нова термінологія, факти, способи комунікативної взаємодії), а й до нової діяльності, яку опановує здобувач вищої освіти (нові вміння, алгоритм дій, темп та інтенсив-

ність діяльності), до поведінки в середовищі інших суб'єктів освітнього процесу (норми поведінки, цінності, вимоги). Важливе значення відіграє наявна різниця в рівні знань студентів, яка ускладнює процес адаптації та органічне включення в освітній процес. У такій ситуації важливого значення набуває виявлення та діагностика основних проблем, усвідомлення потреб у власних змінах, планування та реалізація адаптивних заходів.

У контексті нашого дослідження значущою є методика організації адаптивного навчання, запропонована Г. Єльніковою (Єльнікова, 2020). Спираючись на її дослідження, нами пропонуються такі етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах закладів вищої педагогічної освіти:

- аналітичний: аналіз змісту теми, її структурування;
- етап визначення логічних зв'язків: вивчення основних понять теми, встановлення логічних зв'язків із базовими поняттями, засвоєних на попередніх заняттях;
- етап виокремлення специфіки понять: робота з основними поняттями теми;
- етап формування елементарних умінь: застосування отриманих знань;
- закріплювальний етап: виконання завдань із використанням отриманих знань, впевнюючись у практичній корисності опанованих понять;
- конструктивний етап: застосування вивчених понять на конструктивному рівні, здійснюючи перехід від одного поняття до іншого, змінюючи його конструкцію;
- творчий етап: виконання творчих завдань шляхом перенесення понять у нову ситуацію.

Ураховуючи специфіку музичної освіти, впровадження адаптивного навчання доцільне на теоретичних предметах. Тому об'єктом його використання ми обрали дисципліну «Елементарна теорія музики» (далі – ЕТМ). Логіку застосування адаптивного навчання конкретизовано на прикладі матеріалу підручника С. Павлюченка «Елементарна теорія музики» (табл. 1).

Покажемо реалізацію наведених етапів на занятті з ЕТМ на прикладі теми «Звукоряд» (табл. 2).

Реалізація методики значною мірою залежить від компетентності викладача. Він має враховувати індивідуальні особливості здобувачів освіти, рівень їхнього розвитку, інтелектуальних можливостей, працездатності, аналітично-рефлексивних дій та іншого. З урахуванням таких чинників має відбуватись вивчення основних понять, оскільки такі поняття, як «відстань між звуками» «забарвлення акордів», «лади» й багато інших, повинні

Таблиця 1

Етапи реалізації адаптивного навчання на заняттях з ЕТМ (за Г. Єльніковою)

№	Етап	Зміст етапу
11.	Аналітичний етап	Аналіз змісту теми, знайомство з основними поняттями, визначеннями. Складається термінологічний апарат теми.
22.	Етап визначення логічних зв'язків	Вивчення основних понять, встановлення їхньої суті, смислового наповнення, зв'язку з іншими поняттями. Формується поняттєвий апарат теми.
33.	Етап виокремлення специфіки понять	Визначаються механізми виокремлення особливостей і специфіки понять. За допомогою слухового аналізу встановлюються основні властивості понять.
44.	Етап формування елементарних умінь	Набуття початкових навичок і вмінь для використання вивчених понять, застосування отриманих знань.
55.	Закріплювальний етап	Виконання завдань, застосування набутих знань на елементарному рівні, пояснення процесів, які відбуваються.
66.	Конструктивний етап	Застосування набутих знань на вищому рівні, перехід від одного поняття до іншого, змінюючи його конструкцію. Розвиток умінь щодо перетворення понять, встановлення їхніх спільних характеристик для переходу від одного поняття до іншого за зразком.
77.	Творчий етап	Самостійне застосування набутих знань. Розвиток здатності до творчої діяльності, перенесення понять у незнайому ситуацію.

Таблиця 2

Етапи реалізації адаптивного навчання на прикладі теми «Звукоряд»

№	Етап	Зміст етапу
11.	Аналітичний етап	Складається термінологічний апарат теми: звукоряд, октави, складові й літерні позначення нот, позначення октав, темперованийий стрій, знаки альтерації, енгармонізм.
22.	Етап визначення логічних зв'язків	Установлюються логічні зв'язки з поняттями, що були вивчені на попередньому занятті (тема «Звук»).
33.	Етап виокремлення специфіки понять	Вивчення основних понять теми: звукоряд, позначення звуків октави, темперованийий і не темперованийий стрій, дієз, дубль-дієз, бемоль, дубль-бемоль, енгармонізм.
44.	Етап формування елементарних умінь	Вивчення суті понять: звукоряд, октави, складові й літерні позначення нот, октави, стрій, знаки альтерації, енгармонізм. З якою метою вживаються знаки альтерації? Слуховий аналіз.
55.	Закріплювальний етап	Закріплення вивченого матеріалу. Виконується ряд вправ, що подаються в порядку від простого до складного. Організується командна робота, використовується взаємооцінка, коментування. Викладач акцентує на успіху кожного здобувача, заохочує його до активного навчання.
66.	Конструктивний етап	Виконання завдань на конструктивному рівні. Практична робота з урахуванням внутрішнього взаємозв'язку між вивченими елементами. Побудова хроматичних і діатонічних інтервалів, енгармонічна заміна звуків та інше.
77.	Творчий етап	Перенесення вивчених понять у нову ситуацію. Застосування отриманих знань в інших октавах, тональностях. Формування базових понять для наступних тем.

супроводжуватись слуховим аналізом і не можливі без пояснень педагога.

Висновки. Надано авторське визначення поняття «адаптивне навчання» як процесу ефективної взаємодії особистості з освітнім середовищем, під час якого відбувається його професійне становлення, самоактуалізація та формування важливих особистісних якостей. Запропоновано етапи реалізації адаптивного навчання на музичних факультетах

закладів вищої педагогічної освіти, а саме: аналітичний, визначення логічних зв'язків, виокремлення специфіки понять, формування елементарних умінь, закріплювальний, конструктивний, творчий. Визначені етапи конкретизовано на прикладі вивчення теми «Звукоряд» дисципліни «Елементарна теорія музики». Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення шляхів практичного застосування запропонованої методики адаптивного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К.А. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу : дис.. ... канд. психол. наук : 19.00.05 ; Східноукраїнський нац. університет ім. В. Даля. Сєверодонецьк, 2015. 274 с.
2. Бондар В.І., Шапошнікова І.М., Опалюк Т.Л., Франчук Т.Й. Адаптивне навчання студентів професії вчителя: теорія і практика : монографія / за ред. В.І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 308 с.
3. Галецька І.І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 91–100.
4. Сльникова Г.В. Деякі питання організації адаптивного навчання в закладах освіти. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія : Педагогіка*. 2020. Вип. 10 (19). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiy0puOuKnxAhUECRAIHYP7CasQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Famtp.org.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F282%2F254&usg=AOvVaw3tk5drL3q0CLMdgEwUodZ6> (дата звернення: 21.06.2021).
5. Константинова Л.М. Специфіка соціалізації студентів-першокурсників на етапі адаптації до нових умов навчання. URL: <http://refdb.ru/look/2397923.html>. (дата звернення: 07.10.2021).
6. Реан А.А. Психология адаптации личности. Санкт-Петербург : Прайм-Евразнак, 2008. 479 с.
7. Свиридов Н.А. Социальная адаптация личности в коллективе. *Социологические исследования*. 1980. № 3. С. 51–59.
8. Словник психологічних термінів URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 18.06.2021).
9. Соколова Н.А. Социальная адаптация как технология социальной работы. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2016. № 5. С. 95–100.
10. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Виды адаптации личности в образовательном процессе. *Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2016. № 6. С. 123–127.

REFERENCES

1. Androsovykh K.A. Psykholohichni chynnyky sotsialnoi adaptatsii pershokursnykiv v umovakh osvitnoho seredovyscha profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu [Psychological factors of social adaptation of freshmen in the educational environment of vocational school]: dys...kand. psykhol. nauk: 19.00.05 Skhidnoukrainskyi nats. universytet im. V. Dalia. Sievierodonetsk, 2015. 274 p. [in Ukrainian].
2. Bondar V.I., Shaposhnikova I.M., Opaliuk T.L., Franchuk T.Y. Adaptivne navchannia studentiv profesii vchytelia: teoriia i praktyka [Adaptive teaching of students of the teaching profession: theory and practice]: monohrafiia / za red. V.I. Bondaria. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. 308 p. [in Ukrainian].
3. Haletska I.I. Psykholohichni chynnyky sotsialnoi adaptatsii [Psychological factors of social adaptation]. *Sotsioghumanitarni problemy liudyny* [Socio-humanitarian problems of man]. 2005. № 1. pp. 91–100. [in Ukrainian].
4. Ielnykova H.V. Deiaki pytannia orhanizatsii adaptivnoho navchannia v zakladakh osvity [Some issues of the organization of adaptive learning in educational institutions]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka* [Adaptive control: theory and practice]. Seriiia : Pedahohika 2020. Vyp. 10 (19). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiy0puOuKnxAhUECRAIHYP7CasQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Famtp.org.ua%2Findex.php%2Fjournal%2Farticle%2Fdownload%2F282%2F254&usg=AOvVaw3tk5drL3q0CLMdgEwUodZ6> (data zvernennia 21.06.2021). [in Ukrainian].
5. Konstantynova L.M. Spetsyfyka sotsializatsii studentiv-pershokursnykiv na etapi adaptatsii do novykh umov navchannia [The specifics of the socialization of freshmen at the stage of adaptation to new learning conditions]. URL: <http://refdb.ru/look/2397923.html>. (data zvernennia 07.10.2021). [in Ukrainian].
6. Rean A.A. Psihologiya adaptatsii lichnosti. [Psychology of personality adaptation]. SPb: Praim-Evroznak, 2008. 479 p. [in Russian].
7. Sviridov N.A. Sotsialnaya adaptatsiya lichnosti v kollektive [Social adaptation of the individual in the team]. *Sotsiologicheskie issledovaniya* [Sociological research]. 1980. № 3. pp. 51–59. [in Russian].
8. Slovník psykholohichnykh terminiv [Dictionary of psychological terms] URL: <https://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/> (data zvernennia 18.06.2021). [in Ukrainian].
9. Sokolova N.A. Sotsialnaya adaptatsiya kak tehnologiya sotsialnoy raboty [Social adaptation as a technology of social work]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of the Chelyabinsk State Pedagogical University]. 2016. № 5. pp. 95–100. [in Russian].
10. Yakovlev E., Yakovleva N. Vidyi adaptatsii lichnosti v obrazovatelnom protsesse [Types of personality adaptation in the educational process]. *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of the South Ural State Humanitarian Pedagogical University]. 2016. № 6. pp. 123–127. [in Russian].